

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА: МІЖ ІСТОРИЧНОЮ МІСІЄЮ І РЕАЛЬНОЮ ПЕРСПЕКТИВОЮ

Образ класичної університетської освіти зазнає сьогодні суттєвих змін, які виводять його за межі історичних складових місії університету. До того ж, масштаби цих змін виявляються настільки радикальними, що обумовили у світовій університетській спільноті не лише песимістичні прогнози щодо “банкрутства” історичної місії традиційних університетів (Ж. Ліотар, П. Дракер, Ж. Дерріда, В. Браун), а й розгубленість перед обрисами постмодерної університетської освіти (М. Фуко, Дж. Міллікен, Б. Рідінгс). Багато хто із відомих педагогів-теоретиків висловлює думки, що через якихось тридцять років великі університетські центри, прославлені університети стануть реліквією, а то й можливо, припинять своє існування як незалежні інститути і співтовариства вчених. Вважається, що вони, “оплот зарозумілості й успішних поколінь” у минулому, сьогодні не витримають конкуренції з вузькопрофільними навчальними закладами, зорієнтованими на прагматику конкретних технологій, яких вимагає інноваційне суспільство [1].

Незважаючи на певне перебільшення цих песимістичних прогнозів, доля істини у них є. Адже причин для подібного занепокоєння, дійсно, багато. *По-перше*, спостерігається тенденція інкорпорування ідеалів ринку в навчальний процес і в організацію наукової роботи, яка примушує університет жити не за логікою соціального інституту, а за логікою виробництва. Тектонічні зсуви в науці, яка стає технонауковим конвейером зорієнтованим на ринок, руйнує наукові університетські традиції. Як констатують знані зарубіжні експерти, високий рівень комерціалізації університетів, схоже, є незворотнім. *По-друге*, відбувається диверсифікація вищої освіти, яка виходить за межі класичних, концептуальних, інституціональних і географічних кордонів. На ринку вищої освіти з’являються нові навчальні заклади

(віртуальні, франчайзингові, корпоративні університети), зорієнтовані насамперед на прагматику конкретних технологій. Вони не лише формують агресивне конкурентне середовище, а й посилюють процеси “масовізації” університетської освіти, яка (за всіх її позитивів) загрожує руйнуванням класичної елітарної освіти. *По-третє*, і чи не найважливіше. Прагнення традиційних університетів до економічної гнучкості та глобалізаційних процесів уніфікації освіти, спричинило “кризу їх національно-культурної ідентифікації”. Історично вибудовуючи свою ідентичність з огляду на зміни в характері їх зв’язків з потребами національної держави, сьогодні вони змушені надавати послуги, які не прив’язані до місця знаходження. Їхні послуги перетворюються в товар для індивідуального споживання, який можна реалізовувати як в будь-якій країні, так і у віртуальному просторі.

Якою має бути реакція університетської освіти на ці процеси ніхто достеменно не знає. Одне зрозуміло: як би ми не розцінювали їх, скільки б не дискутували щодо обмеженості постмодерної освіти, яка “ігнорує смисловизначальні цінності людського життя” і зводить до мінімуму можливості соціокультурного оновлення людини, не помічати цих радикальних трансформацій або протистояти їм було б не розумно. Тим паче, задаватися в цій ситуації питаннями “як”, “хто”, “для чого” намагається комерціалізувати вищу освіту і позбавити її національно-культурного коду означало б приблизно ту ж саму логіку, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою. Навпаки, об’єктивний процес глобалізації, масштабне посилення професійної компетентності та інноваційності знань, вимагає дієвої реакції традиційної університетської освіти, яка має розумно поєднати утилітарну прагматику професійної підготовки фахівця з

“прагматикою” фундаментальних знань і національно-культурними традиціями, завдяки яким інноваційне суспільство забезпечить потреби цивілізаційного розвитку, збереже і посилить його гуманістичний потенціал, наповнить життя і діяльність людини збагаченими смислами і цінностями. Це дозволить університетській освіті не лише зберегти себе, але й надалі виконувати важливу соціокультурну місію, приречену виводити нові покоління в сучасний глобалізований світ професіоналами і гармонійно розвиненими людьми, здатними нести відповідальність за свої дії.

Глобалізаційні процеси, з одного боку, ставлять перед освітою завдання навчити людей гармонійно співіснувати, спираючись на знання про історію, культуру, спосіб мислення інших народів. З іншого – орієнтують на збереження самобутності культур, мов, національних систем освіти. Основні міжнародні документи (“Болонська декларація” – 1999 р., “Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн” – 2001 р., “Берлінське комюніке міністрів вищої освіти Європи” – 2003 р. та ін.) акцентують поряд із ідеєю конвергенції освітніх систем, на збереженні культурного розмаїття Європи, що “базується на успадкованій різноманітності традицій, та сприянні потенціалу інновацій, соціальному і економічному розвитку через зміцнення співпраці європейських вищих навчальних закладів” [7, с. 28, 30, 37].

Що це означає? Це означає, що за умов глобалізації функції освіти зазнають радикальних змістовних трансформацій, які мають сформувані *новий освітній ідеал*. Сьогодні основною метою, що постає перед національними освітніми системами, є підготовка індивіда, який володіє достатніми знаннями і можливостями для своєї діяльності в різноманітних культурно-політичних контекстах. Подібне розуміння освітнього ідеалу зміцнюється новим розумінням індивідуальної ідентичності, яка має поєднувати у собі декілька ієрархічних рівнів – національного, регіонального і глобального. Як це гармонізувати в межах освіти, традиційно

спрямованої на трансляцію національної культури, практично ніхто не знає. Тому багато хто справедливо вважає, що втрата специфіки, особливостей національної освіти може мати надто не прогнозовані, а то й негативні наслідки.

Й це зрозуміло. Освіта, у тому числі й університетська, на відміну від інших сфер, важко піддається тотальній уніфікації. Система освіти (цілі, набір навчальних дисциплін, характер взаємовідносин студента і педагога, організація університетського життя, принципи виховання тощо) є підсистемою певного типу культури, а отже, культурно та історично залежною. І якщо навіть загальні цілі освіти збігаються, то їх практична реалізація є культурно зумовленою, тобто вони обов’язково узгоджуються з характером національної системи культури. Не випадково в сучасних глобалізаційних зрушеннях національні системи освіти постали перед вибором: або намагатися зберегти власні традиції і стандарти, ризикуючи “залишитися на узбіччі”, або поступитися експансії динамічних і конкурентоспроможніших освітніх моделей, ризикуючи втратити значну частину власної ідентичності. Безперечним є той факт, що освіта була основним механізмом, який сприяв формуванню сучасних західних націй. Утвердження національної колективної ідентичності й, зрештою, об’єднання розрізнених етнічних і класових груп у єдине ціле є головною функцією освіти, бо саме через систему освіти досягається ефект соціокультурного та політично гомогенного суспільства, котрим є сучасна нація – держава західного типу. Власне, національна освітня політика більшості країн світу завжди спрямовувалась на розвиток спільної національної ідентичності. І у цій справі особливе місце традиційно займали університети. Адже класична університетська освіта для будь-якої країни має стратегічне значення. Протягом усієї своєї історії університети доводили, що прагматичний, тимчасовий успіх неможливий без фундаментальних досягнень, широкої гуманітарної підготовки та універсально розвиненої особи.

Сучасна освіта, незважаючи на об'єктивні історичні трансформації, сформувалася й досі продовжує нести відбиток смислового поля культурних орієнтирів епохи Просвітництва, а це аж ніяк не відповідає реаліям тих деформацій, що відбуваються в сучасній культурі. А зміни ці досить значні. Суттєво змінилася уява про людину, її знання, можливості тощо. В наш час людина перебуває в стані постійної невизначеності, коли немає готових рішень, коли їх необхідно знаходити, приймати і, зрозуміло, відповідати за ці рішення. Звідси завдання вчити творчості, виховувати самодостатню особистість, яка здатна приймати неординарні рішення, вміє критично й креативно мислити, вести дискусію, аргументувати свою позицію і чути аргументи опонента.

Поряд з цим, сучасна освіта має яскраво виражений прагматичний характер. Вона виступає для нас засобом отримання фаху, що є умовою не стільки національного (культурного), скільки професійного життя. Тобто освіта і культура мають тенденцію віддалятися одна від одної. Не останню роль в цьому “розходженні” культури й освіти відіграє виникнення масового суспільства і масової культури, які, як правило, позбавлені національного підґрунтя та національної форми. Масова культура знижує рівень національної чутливості, впливаючи на сучасну людину не меншою мірою, якщо не більшою, ніж національна культура. Відповідно, й освіта значною мірою втрачає функцію формування національної (у цьому випадку це синонім культурної) самосвідомості, обмежуючи своє завдання лише підготовкою до професійної діяльності в певній сфері суспільного життя. Усвідомлення зазначеного розриву та органічної єдності освіти і культури не випадково поставило питання про її гуманітаризацію, яка має ввести освіту в культурний контекст епохи. Оживити цей культурний контекст може лише культурний суб'єкт, людина-творець, посередник і споживач національно-культурних цінностей.

Окрім того, слід пам'ятати, що освіта багато в чому є досить *політизованою, заідеологізованою сферою*. Вона безпосеред-

ньо впливає на формування світогляду, інтересів, цілей, бажань, розуміння й підтримки або заперечення певних соціально-політичних процесів і явищ. Освіта є засадничим фактором функціонування суспільства. Завдяки їй відбувається процес соціалізації людини через засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності та норми. Саме через освіту поширюються цінності й світоглядні орієнтири, які стають основою ідентичності. В цьому контексті не слід забувати, що формування загальноєвропейського освітнього простору, окрім підвищення якості освіти, посилення її спроможності конкурувати з американською та азійською освітніми моделями, реалізує, щонайменше, ще дві геополітичні мети: об'єднання розрізнених потенціалів європейських країн в єдиний економічний механізм та формування на цій основі *наднаціональної європейської ідентичності*. Європейська ідентичність покликана легалізувати ЄС як наддержавне утворення в очах громадян Об'єднаних Країн Європи, захистивши його “від уніфікуючих хвиль глобалізації”. В Європейському Союзі, де всі освітні системи інтегрується в єдине ціле, цей процес визначається ніби й не політичними, а технічними й економічними критеріями, що позбавляє сенсу будь-які дискусії щодо їх політичного звучання. Однак формування загальноєвропейської ідентичності важко уявити без змін в ідеях, цінностях і нормах, які формуються засобами освітнього процесу. Тобто, на практиці процес інтеграції освітніх систем в єдину, які б аргументи ми не наводили, руйнує їх національну основу. Адже саме за допомогою освіти кожна людина, долучаючись до культурних здобутків людства, осягає усе краще зі скарбниці власного народу, зберігає власну національну ідентичність, що виступає запорукою духовного, фізичного, економічного виживання в суперечливих, а то й негативних глобалізаційних процесах. Польський політолог А. Філінковський справедливо зазначає, що в цих умовах “досить непросто зберегти національні традиції, звичаї та історичний досвід і,

водночас, дотримуватися спільних європейських пріоритетів” [8, с. 237–238].

До речі, аналогічні процеси інтеграції національних освітніх систем простежуються і в інших геополітичних регіонах — Латинській Америці і Карибського басейну, Південно-Східної Азії. Цікаво, що й тут проголошується подібна мета — створення єдиного освітнього простору і *“формування та зміцнення регіональної ідентичності і солідарності”* [9, с. 20]. Як і в Європейському Союзі, так і тут зустрілися з тими ж проблемами національно-культурної самоідентифікації освіти. Першими відчули тиск уніфікуючої освітньої матриці знакові університети Європи і Азії, які почали втрачати статус унікальних культурно-освітніх центрів. Поглиблює ситуацію світова віртуалізація освіти, масовізація вищої освіти, перетворення освіти в товар, що руйнує усталену ідею університету як духовно-культурного центру виховання національної еліти, де існує *“нічим не обумовлений пошук істини”*, який складає ядро життя суспільства з його неперехідними цінностями, традиціями, педагогічним досвідом і спрямованістю на виховання та збереження свого людського начала.

Важливо пам’ятати, що глобалізація і уніфікація, послаблюючи національні суверенітети, виступає вдалою формою прикриття егоїстичних інтересів найбільш розвинених країн. Це форма *“нового типу паразитизму”*. Будемо відвертими. Для розвинених країн — це найважливіша умова нових перспектив у розвитку, розширення зони своїх життєвих інтересів, а для інших — реальна загроза занепаду і втрати суверенітету. Відтік учених і висококваліфікованих кадрів з країн так званої *“периферії”* набуває сьогодні загрозливих масштабів. Це відчувають не лише в Україні, а й у більшості країн Східної Європи. Звісно, оголошувати боротьбу з цими явищами безглуздо. Єдиний вихід — створення у себе відповідних умов для реалізації творчого потенціалу молоді, що можливо за наявності розвиненої та високотехнологічної економіки. Водночас, без формування національної ідентичності й патріотизму молоді усі кошти на освіту можуть перетворитися на прямі витрати.

Орієнтирами в цих складних процесах, безперечно, виступає більшість принципів, які культивуються Болонським процесом (мобільність викладачів та студентів, посилення наукової складової в освіті, кредитно-модульна система, полікультурна освіта тощо). Але перед Україною, перед її освітньою системою має постати значно складніша проблема — проблема гнучкої стратегії реформування. Така стратегія має, з одного боку, враховувати неминучу тенденцію залучення держави в процеси глобалізації, а з другого — бути зорієнтованою на підвищення національної конкурентоздатності за умови культурно-національної специфіки. Але і в першому, і в другому випадку Україна має грати не стільки на тому полі, де заможні країни досягли успіхів, а на тому, де вони зіткнулися з проблемами. В цій *“грі”* важливо не зруйнувати саму природу освіти, її національний алгоритм. Адже освіта, як справедливо вважав фундатор соціології освіти Е. Дюркгейм, увічніює і зміцнює єдність, фіксує основні цінності та якості, необхідні для колективного життя. В той же час освіта, самоурізноманітнюючись і спеціалізуючись, забезпечує сталість різноманітності, необхідної для кооперації. Вона *“продукує суспільство як сукупність вірувань і почуттів”*, виконуючи функцію соціальної інтеграції. Тобто освіта постає *“інструментом ідеологічного конструювання соціальної спільноти”* на основі єдиної системи уявлень, що поділяються усіма її членами [10, с. 55].

Взявши за основу досвід інших країн слід пам’ятати мудрі слова відомого американського педагога Джеральда Брейсі: *“ми мусимо сто разів подумати, перш ніж напартачити в нашій освіті”*, знехтувавши досвідом і традиціями власної національної освіти, її педагогічною матрицею [11, с. 13–14]. Некритичне копіювання чужої схеми може лише зруйнувати систематизований характер історично сформованих національних традицій, до речі всупереч задекларованим в програмних документах Болонського процесу положенням. Розбудова єдиного європейського простору має відбуватися на глибокій повазі до національних традицій в освіті та

супроводжуватися їх взаємозбагаченням. Просте запозичення чужих зразків і моделей не може дати очікуваних “райських плодів” без продуманого синтезу цивілізаційних і національно-культурних традицій.

Література

- Collini S. The Dismantling of the Universities: From Robbins to McKinsey // London Review of Books. London: LRB. Ltd, 2011. Vol. № 16; Ридингс Б. Университет в руинах. Минск, 2009; Никольский В. С. Коммодификация знания и образования: эссе о ценностях // Высшее образование в России. – 2010. № 3.
- Drucker P. Age of Social Transformation // The Atlantik Monthly 274, November, 1994.
- Карпов А. О. Коммодификация образования в ракурсе его целей, онтологии и логики культурного движения // Вопросы философии, 2012. № 10.
- Карлов Н. В. Книга о Московском физтехе. – М.: Физматлит, 2008.
- Morin E. Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du future. Paris: UNESCO, 1999. – С. 15.
- Степин В. С. Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) // Вестник Бурятского университета. Серия 5. Философия. – Улан-Удэ, 2004. – Вып. 9.
- Болонський процес і реформування вищої освіти Франції / Упоряд. Г. Г. Крючков, В. В. Бурбело. – К.: Вид.-полігр. центр “Київський університет”, 2004
- Filipkowski A. The Implementation of the Bologna Declaration in Poland // European Journal of Engineering Education. – 2002. № 28(2).
- Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас. Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012.
- Дюркгейм Э. Социология образования / Пер. с фр. Т. Г. Астаховой. – М., 1996.
- Брейсі Джеральд Чому ми робимо школу цапом відбувайлом? // Постметодика. – 2002. – № 5–6.
- Пінчук Є. А. Університет як соціоосвітній феномен: ідеї та проблеми // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2012. – Вип. 63.
- Бакіров В. С. Дилеми класичної університетської освіти // Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т. 4 / Педагогіка і психологія вищої школи. – Педагогічна думка. – К., 2007.
- Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Ані-щенко, Г. О. Балл (та ін.); за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010.
- Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011.

П. Ю. Саух

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА: МІЖ ІСТОРИЧНОЮ МІСІЄЮ І РЕАЛЬНОЮ ПЕРСПЕКТИВОЮ

В статті, на основі аналізу нових тенденцій уніфікації, комерціалізації та “масовізації” університетської освіти, пропонується алгоритм синтезу утилітарної прагматики професійної підготовки фахівця з “прагматикою” фундаментальних знань та національно-культурними традиціями, який дозволить сучасному університету не лише зберегти себе, але й надалі виконувати важливу соціокультурну місію.

Ключові слова: уніфікація, комерціалізація, масовізація, утилітарна прагматика, університетська освіта.

П. Ю. Саух

УНІВЕРСИТЕТСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МЕЖДУ ИСТОРИЧЕСКОЙ МИССИЕЙ И РЕАЛЬНОЙ ПЕРСПЕКТИВОЙ

В статье на основании анализа новых тенденций унификации, коммерциализации и «масовизации» университетского образования, предлагается алгоритм синтеза утилитарной прагматики профессиональной подготовки специалиста с «прагматикой» фундаментальных знаний и национально-культурными традициями, который позволит современному университету не только сохранить себя, но и дальше реализовывать важную социокультурную миссию.

Ключевые слова: унификация, коммерциализация, массовизация, утилитарная прагматика, университетское образование.

P. Sauch

**THE UNIVERSITY EDUCATION:
BETWEEN THE HISTORICAL MISSION AND
REAL PROSPECT**

In the article, basing on the analysis of new tendencies of unification, commercialization and mass outspread in university education an algorithm of utilitarian pragmatics in professional training with “pragmatics” of fundamental knowledge and national-cultural traditions synthesis is suggested which will allow a modern university not only to maintain itself, but to continue performing an important social and cultural mission. The university of the XXI century should prepare the new generations of the professionals and harmonically cultured people that will be able to be responsible for their actions.

The global processes, on the one hand, form the tasks to teach people how to coexist harmonically basing on the historical and cultural knowledge, the ways of other nations' thinking; on the other hand, they focus on the keeping of the cultural unique identity, languages and national systems of education.

Keywords: *unification, commercialization, mass outspread, utilitarian pragmatics, university education.*

Стаття надійшла до редакції 10.01.13

Рецензенти:

д. пед. н., професор Сисоева С. О.

д. філософ. н., професор Александрова О. С.